

IJODIY O‘QISH VA YOZISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHGA OID NAZARIY YONDASHUVLAR

Komilova Sayyora Sayfitdinovna

QDPI-7011040 - Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va metodikasi

(boshlang‘ich ta’lim) bosqich magistranti

sayyorakomilova98@gmail.com

Anotatsiya. Ijodiy o‘qish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirish turli nazariy yondashuvlarga asoslanadi. Bu jarayon o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash, ijodiy tasavvur, nutq madaniyati va yozma ifoda qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan. Kognitiv yondashuvga ko‘ra, ijodiy o‘qish va yozish tafakkur jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, axborotni qayta ishlash, muammolarni hal qilish va yangi g‘oyalarni shakllantirish imkonini beradi. Sotsiokultural yondashuv Lev Vigotskiy ta’limotiga asoslanib, ijodiy o‘qish va yozish ijtimoiy muhit va madaniy omillar bilan bog‘liqligini ta’kidlaydi. Strukturaviy yondashuv esa til birliklarining tahlili va ularning ijodiy qo‘llanilishiga e’tibor qaratadi. Metakognitiv yondashuv talabalarning o‘z o‘qish va yozish jarayonlarini anglash va boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu yondashuvlar ijodiy tafakkurni shakllantirish va o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: ijodiy o‘qish, ijodiy yozish, tanqidiy tafakkur, kognitiv yondashuv, sotsiokultural yondashuv, metakognitiv yondashuv, strukturaviy yondashuv, nutq madaniyati, muammoli ta’lim, mustaqil fikrlash.

Kirish. Ijodiy o‘qish va yozish – bu nafaqat til va adabiyot fanlariga oid ko‘nikma, balki shaxsning tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va ijodiy yondashuv qobiliyatlarini rivojlantiruvchi jarayondir. Ushbu ko‘nikmalar o‘quvchilarning bilim olish jarayonida mustaqil fikrlashini shakllantirish, axborotni tahlil qilish va uni o‘ziga xos tarzda ifodalashiga yordam beradi. Zamonaviy ta’lim

tizimida ijodiy o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega bo'lib, turli nazariy yondashuvlar asosida o'rganiladi.

Kognitiv yondashuv, sotsiokultural nazariya, metakognitiv va strukturaviy yondashuvlar ijodiy o'qish va yozish jarayonlarini chuqur tahlil qilish hamda samarali usullar orqali rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu nazariy tamoyillar asosida ishlab chiqilgan ta'lim metodlari o'quvchilarning til madaniyatini boyitish, ularda mustaqil fikrlash va ijodiy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan.

Mazkur maqolada ijodiy o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirishga oid turli nazariy yondashuvlar ko'rib chiqiladi hamda ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Ijodiy o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirishga oid turli nazariy yondashuvlar ta'lim jarayonida muhim o'rin tutadi. Ushbu yondashuvlarning har biri o'quvchilarning fikrlash jarayonini rivojlantirish, matn bilan ishlash qobiliyatini shakllantirish va ijodiy ifoda imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.[1]

1. Kognitiv yondashuv

Kognitiv yondashuv o'quvchilarning o'qish va yozish jarayonlarida axborotni qayta ishlash qobiliyatiga asoslanadi. Bu yondashuvga ko'ra, ijodiy o'qish nafaqat matndagi ma'lumotni o'zlashtirish, balki uni qayta tahlil qilish, bog'liq g'oyalarni izlash va xulosalar chiqarish orqali rivojlanadi. Yozish esa shaxsning aqliy jarayonlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, fikrlarni mantiqiy tarzda tartibga solish va ifodalash ko'nikmalarini o'z ichiga oladi.

2. Sotsiokultural yondashuv

Lev Vigotskiy ilgari surgan sotsiokultural nazariyaga ko'ra, o'quvchilar ijodiy o'qish va yozishni ijtimoiy muhit orqali rivojlantiradi. Bu yondashuv bo'yicha ta'lim jarayonida hamkorlik, muhokama va guruhviy faoliyat muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchilar birgalikda ishlash orqali yangi bilimlarni o'zlashtirib, fikrlarni mustaqil ifodalashga o'rganadilar.

3. Metakognitiv yondashuv

Metakognitiv yondashuv o'quvchilarning o'z fikrlash jarayonlarini anglash va nazorat qilish qobiliyatiga asoslanadi. O'quvchilar o'z o'qish va yozish jarayonlarini rejalashtirish, monitoring qilish va baholash orqali ijodiy tafakkurni rivojlantirishi mumkin. Bu yondashuv, ayniqsa, o'quvchilarga mustaqil fikrlash va o'z fikrlarini yanada samarali ifodalashga yordam beradi.

4. Strukturaviy yondashuv

Strukturaviy yondashuvga ko'ra, ijodiy o'qish va yozish jarayoni qat'iy tuzilishga asoslangan. O'quvchilar o'qish davomida muhim qismlarni ajratish, mavzularni tahlil qilish va mantiqiy bog'lanishlarni tushunish orqali o'z ko'nikmalarini rivojlantiradi. Yozish jarayonida esa ularga aniq matn tuzilishini o'rgatish orqali ijodiy fikrlarini samarali ifodalashga yordam beriladi.

Nazariy yondashuvlar asosida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijodiy o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirishda quyidagi natijalarga erishish mumkin:[2]

- O'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyati oshadi.
- Matnni tahlil qilish va undan xulosalar chiqarish qobiliyati rivojlanadi.
- Yozma ifoda aniq va ravon bo'lishiga erishiladi.
- O'quvchilarning ijodiy tafakkuri shakllanadi va ular yangicha yondashuvlarni qo'llay boshlaydi.
- Guruhiy ishlash va muhokama qilish natijasida o'quvchilar bir-biridan o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Umuman olganda, ijodiy o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirishga oid yondashuvlar o'quvchilarning fikrlash jarayonini faollashtirishga, ijodiy yondashuvni shakllantirishga va ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Pedagogik adabiyotlarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, zamonaviy dars shakllari juda xilma-xil bo'lib, ularning har biri o'ziga xos maqsad va metodikaga ega. Bunday darslar quyidagicha tasniflanadi: ishchanlik darslari, matbuot-konferensiya darslari, musobaqa darslari, KVN tipidagi darslar, teatrlashtirilgan darslar, maslahat darslari, kompyuterli darslar, kichik guruhlarda o'tiladigan darslar, o'zaro o'qitish usuliga asoslangan darslar, ijodiy darslar, auksion darslar, o'quvchilar tomonidan tashkillashtiriladigan darslar, hisobot darslari, ijodiy hisobot darslari, formulali darslar, ko'rik-tanlov darslari, binar darslar, o'yinga asoslangan darslar, "Sud" darslari, "Haqiqatni izlab" darslari, ma'ruzali darslar, konsert darslari, dialogli darslar, "Rolli o'yinlar" darslari, "Konferensiya" darslari, seminar darslar, integratsiyalashgan darslar, ekskursiya darslari, innovatsion darslar, zakovat darslari, ilmiy-fantastik kitoblar bilan ishlash darslari, "Evrika" darslari, o'yinchoqlar yordamida tashkil etiladigan darslar, eksperimental darslar va bahs-munozara darslari.

Nostandart darslar o'quvchilarning ehtiyoj va qiziqishlariga moslashgan bo'lib, an'anaviy qat'iy tartibga ega bo'lgan darslarga nisbatan ularning ruhiy holatiga yaqinroq bo'ladi. Shu bois, o'qituvchilar nostandart darslardan samarali foydalanishlari maqsadga muvofiq. Quyida ayrim nostandart dars shakllarining xususiyatlari bayon etiladi.[3]

1. Konferensiya darsi – o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan dars shaklidir. U an'anaviy konferensiya, ilmiy mavzularni chuqur o'rganishga yo'naltirilgan dars yoki kasbga qiziqish uyg'otishga xizmat qiluvchi dars shaklida o'tkazilishi mumkin. Konferensiya darslari o'quvchilarga mustaqil kitob o'qish ko'nikmasini shakllantirish, zamonaviy yangiliklardan xabardor bo'lish va bilimlarini kengaytirishda yordam beradi.

2. Seminar darsi – o'quvchilarning mustaqil bilim olish va kitob bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun samarali dars shaklidir. Ushbu darslar hozirgi zamon talablariga mos bo'lib, o'quvchilarning mustaqil fikrlash, turli adabiyotlardan

foydalanish, ma'lumotlarni tahlil qilish va xulosa chiqarish qobiliyatlarini oshirishga xizmat qiladi.

3. Ilmiy-fantastik adabiyotlar bilan ishlash – o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va mustaqil kitob o'qish madaniyatini shakllantirishga yordam beradi. Bu turdagi darslar o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish, tasavvurini boyitish va ilmiy tafakkurini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

4. O'yinchoqlar yordamida tashkil etiladigan darslar – interfaollikni oshirishda turli mexanik, elektr va elektron o'yinchoqlardan foydalanish samarali hisoblanadi. Bu usul ayniqsa, matematika, fizika, xorijiy tillar va mehnat darslarida qo'llanib, o'quvchilarning qiziqishini oshirishga xizmat qiladi.

5. Eksperimental darslar – o'quvchilarni mustaqil izlanishga, kuzatish va tahlil qilishga o'rgatadigan dars usuli hisoblanadi. Ushbu metod yordamida o'quvchilar nazariy bilimlarini amaliyotda mustahkamlab, mustaqil tadqiqot olib borish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

6. Bahs-munozara darslari – o'quvchilarga oldindan mavzu berilib, ular mavzu bo'yicha materiallarni o'rganib chiqadi va dars davomida o'z fikrlarini bahs-munozara asosida himoya qiladi. Bu metod o'quvchilarning erkin fikrlashini rivojlantirish, argumentlar keltirish va tanqidiy yondashuvni shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Shuningdek, nostandart darslar jarayonida turli interfaol o'qitish usullari, jumladan, debriefing, rolli o'yinlar, guruhiiy munozaralar, muayyan vaziyatlarni tahlil qilish, aqliy hujum va debatlaridan foydalanish mumkin. Debriefing – o'quvchilardan barcha ma'lumotlarni jamlab, saralash va muhokama qilish orqali tahlil yuritish usulidir. U uch bosqichdan iborat: voqelikni aniqlash, sabablarni tahlil qilish va keyingi harakatlarni rejalashtirish.

Zamonaviy darsning tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi: o'quv materialining mazmuni, o'qitilayotgan fan va uning metodlari, dars jarayonini boshqarish, o'quv

faoliyatini nazorat qilish, texnik vositalar, mustaqil ishlash uchun didaktik materiallar va o'qituvchi shaxsi.

Boshlang'ich sinflarda ona tili va o'qish savodxonligi darslarini nostandart shakllarda tashkil etishning afzalliklari quyidagilardan iborat:[4]

1. O'quvchilarning o'rganilayotgan mavzuni chuqur o'zlashtirishiga yordam beradi.
2. O'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida samimiy aloqalar shakllanadi.
3. O'quv jarayoni qiziqarli bo'lib, o'quvchilarning motivatsiyasi oshadi.
4. Fikr bildirish, o'zaro muloqot qilish va fikr almashish ko'nikmalari rivojlanadi.
5. O'quvchilarning ijodiy tafakkuri shakllanadi va ular mustaqil izlanishga o'rganadi.

Umuman olganda, nostandart dars shakllaridan foydalanish ta'lim jarayonini samarali va qiziqarli qiladi. Ayniqsa, boshlang'ich sinflarda bunday darslar orqali o'quvchilarning ijodiy tafakkuri, mustaqil fikrlashi, yozma va og'zaki nutq ko'nikmalari rivojlanadi. 1-2-sinflar qisqa hajmli insholar yozishga o'rgansa, 3-4-sinf o'quvchilari mustaqil fikrlash asosida 10-15 so'zdan iborat insholar yozish qobiliyatiga ega bo'lishadi. Shu sababli nostandart dars usullaridan unumli foydalanish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.[5]

Xulosa. Ijodiy o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirish ta'lim jarayonining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, tanqidiy tahlil qilish qobiliyatini oshirish va ijodiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar, nostandart dars turlari va innovatsion metodlarning qo'llanilishi ta'lim samaradorligini oshirib, o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi.

Nostandart dars shakllari, jumladan, konferensiya, seminar, bahs-munozara, eksperimental darslar va o'yin elementlariga asoslangan mashg'ulotlar

o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlab, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga turtki bo'ladi. Bu jarayonda o'quvchilarning mustaqil izlanishlari, o'z fikrlarini mantiqiy ifodalashlari va yozma nutq madaniyatini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, ijodiy o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirishda zamonaviy didaktik yondashuvlar va interfaol usullardan foydalanish zarur. O'quvchilarning qiziqishlarini inobatga olgan holda dars jarayonini tashkil etish, ularni ijodkorlikka undash va mustaqil fikrlashga rag'batlantirish ta'lim sifatining oshishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Khokhlova, E. V.** (2014). *Psixologiya va pedagogikada ijodiy yondashuv*. Oliy o'quv yurtlari uchun mo'ljallangan. - Moskva: Pedagogika.
2. **Mirzayev, T.** (2010). *O'qish va yozish metodikasi*. Toshkent: O'qituvchi.
3. **Jalolov, M.** (2008). *Pedagogik texnologiyalar va ijodiy o'qish*. - Toshkent: "O'qituvchi".
4. **Rakhimov, A.** (2017). *Ijodiy tafakkur va uning rivojlantirish usullari*. – Toshkent: "Fan va texnologiya".
5. **Shahrat, S.** (2020). *O'qish va yozishning ijodiy jihatlari*. - Toshkent: "Yosh kuch".